

S. Lackovits Emőke

A mézesbábosok, gyertyamártók szakrális és fogadalmi tárgyai

A mézelő méhek (*Apis mellifica*) produktumának, a méznek édesítőszerként és a gyertya alapanyagaként szolgáló mellékterméknek, a viasznak használata a 18. század első harmadáig csaknem kizárólagosnak mondható. A magyarság a méhészetrel a korai őshazában ismerkedett meg, de a méhészkedés gyakorlata a honfoglalás után sem szakadt meg. Bár a 10–13. században elsősorban a kolostorok jelentették a méhészet központjait is, de a népi méhészkedés megléte ugyancsak létezhetett a korai időkben, hisz a jobbágyi tizedadóban a méz megjelent.¹ A népi méhészkedés történetével, formáival, gyakorlatával a rá jellemző alapossgal, körültekintő kutatással és igényességgel Kerecsényi Edit is foglalkozott, kiemelten Nagykanizsa környékével.² A néprajzi vizsgálatok, mind az övé, mind pedig a méhészetrel foglalkozó más néprajzosoké bebizonyították, hogy a jobbágyi ajándékok között általánosnak mondható a méz, ami pedig a paraszti háztartásokban a 19. század végéig egyetlen édesítőszernek számított. A hajdan Zala megyéhez tartozó Káli-medence falvaiban a kismemesi közösségekben még a 20. század első harmadában is készítették a liktárium nevű különleges csemeget, amely ez esetben mézben eltett, mandulával töltött aszalt gyümölcsöt vagy valamely csonthéjas gyümölcsöt jelentett. Mindezeket túl a méz orvosságként egész Európában az ókortól kezdve szintén jól ismert, de a népi hitvilágban és a népszokásokban ugyancsak szerepel mint egészséget, boldogságot biztosító analógiás étel (újév, lakodalom, stb.), sőt, a szláv népeknél a halotti áldozatban is megjelent.³ A méhészetnek és a méznek a népi kultúrában való jelentőségét az említettek mellett mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy már a 17. századtól megjelentek a méhészeti szakkönyvek, amelyek közül nem egyet, még a 19. században is használtak. 1759–1817 között magyar, német és latin nyelven 56 kiadásban 42 méhészeti munka jelent meg nyomtatott formában, ami európai viszonylatban is jelentősnek mondható.

Ezekben a munkákban rögzítették a korabeli méhészkedési gyakorlatot, de a római kor gazdasági íróinak adatait ugyancsak felhasználták, aminek eredményeként ezek a munkák a mediterrán hagyományokból is többet megőriztek.⁴

Rendkívül figyelemreméltóak a Bibliának a mézzel kapcsolatos gondolatai.

A méz az Ószövetségben Isten szeretetének jelképéül és bizonyítékaként jelenik meg. Példaként ennek igazolásaképpen elegendő megemlíteni a Zsol-tárok Könyvének néhány sorát: „sziklából fakasztott mézzel táplálta népét“ (Zsolt. 81; 17). Ugyanakkor Isten szavának édességét is a mézzel jelzik az Ótestamentumban: „Kijelentéseid édesek, ínyemnek, számnak, méznél édesebbek„ (Zsolt. 119;1 03). Ezt igazolja Ezékiel próféta látomása is, aki Isten parancsára nyeli le az Úr szavait tartalmazó tekerceset, amelyről azt mondja: „Megettem és olyan édes volt a számban, mint a méz“ (Ez. 3; 2). Ugyanakkor a méz az üdvösség jelképe, utal a messiási időkre, ahogy az Izajás (Ézsaiás) próféciájában olvasható: „Íme a Szűz fogan, fiat szül és Immánuelnek nevezi el... aludtjej és méz lesz mindenkinek a tápláléka, aki csak életben marad ebben az országban.“ (Iz. 7; 14–22) Mindezeket túl jelzi az életet, képviseli az éltető edelt, ahogy arról a Bírak Könyve ugyancsak tanúskodik Sámson esetében. További jelképekről szintén az Ószövetségből értesülhetünk. A méz a bölcsesség szimbólumaként jelenik meg a Példabeszédek Könyvében: „Egyél fiam mézet, mivelhogy az jó, és mert a lépes méz édes a torkodnak. Ilyen a bölcsesség ismerete a lelkednek.“ (Péld. 24; 13), de a méhekkel együtt a feltámadásra is utal, az értelem tápláléka, erőt adó, jelképe a bőségnak, az áldásnak „tejjel, mézzel folyó Kánaán az ígért földje“, „...nektek adom tulajdonul a tejjel-mézzel folyó földet.“ (Lev. IV. 20; 24) továbbá jele a termékenységnek: „Ajkadrol jegyesem tiszta méz csorog.“ (Ének. 4; 11). Istennek olyan adománya, amely egyike azoknak, „ami legfontosabb az ember életében“ (Sir. 39; 26).

A méz az Újszövetségben ugyancsak jelen van, jelzi itt is Isten szavának édességét, ahogy a Jelenések Könyvében olvasható a könyvtekercs lenyelésekor, összecsendve Ezékiel próféta látomásával, azaz: szája „édes lett tőle, mint a méz“ (Jel. 10; 10). A mézet előállító méhek pedig a Szentírásban a szorgalom és áldás jelképei, ahogy a mai napig megmaradt ez a szimbolikus jelentésük (V.ö. Péld. 6; 8 a–c).⁵

A korai kereszténységben a méhkirálynőt Krisztus jelképének tekintették, a méheket üdvösséget hozó szimbólumnak, akikről a gyertya anyaga származik, amely maga is Jézust jelenti. Az adventi időszakban fellobbanó gyertyák lángja a Krisztus születésével megjelenő fényre, a húsvéti gyertya pedig Krisztus világosságára, őt szege a kereszthalált szenvedett Üdvözítő őt Szent Sebére emlékeztet, aki életét adta a bűnös világért, de harmadnapon feltámadott, hogy az embernek üdvössége legyen. A gyertya is önmagát fogyasztja, hogy másoknak világosságot nyújtson. A méh jelképe volt az Istenanyának is, akitől a tápláló édesség, azaz Jézus Krisztus származik. De a méz jelezte az ékesszólást, nem véletlen, hogy Szent Ambrust és Clairvauxi Szent Bernátot méhkassal ábrázolják. Szent Ambrus egyházatyja szerint a méhkas maga az egyház, míg a méhek az egyház tagjai, vagyis a keresztények.⁶

A méz a korai középkorban paraliturgikus szentelménynek számított, vagyis a népi áhítatgyakorlatban mint szentelmény jelent meg,⁷ amelyet a szűzies életet élő méhek hordtak össze. Ezért készültek a templomba szánt gyertyák méhviaszból és ezért kaptak különösen kiemelt szerepet a búcsúban a mézeskalácsosok, akik készítményeikkel szakrális üzenetek hordozóivá lettek.

A mézeskalácsosok vagy mézesbábosok, akiknek tevékenysége sajátosan vidéki mesterségként létezett, a háromféle mézes tésztán: a formában (ütőfa) készített mézeskalácson, a fém szaggatóval kivágott, színezett mézes tésztán (ejzolt) és a puszedlin, stanglin, pogácsán kívül a méhviaszt, a sonkolyoson vett méz melléktermékét is felhasználták, belőle különféle gyertyákat, áldozati szobrocskákat és szentek alakjait formázták meg. A mézesbábos tevékenység a középkorban még a kolostorokhoz kapcsolódott, ugyanúgy, ahogy a játékkészítő tevékenység is, összekapcsolódva a kegytárgyak készítésével, és csak a 13. században vált céhes iparrá Európában, elsőként német földön. Hazánkban csak a 17. században alakultak meg a mézeskalácsosok céhei a Dunántúlon, az Alföldön viszont csak a 18. században.⁸ Egyébként a mézeskalácsos mesterségnek a búcsúkkal, a kegyhelyekkel való hosszantartó és szoros kapcsolatának eredménye volt, hogy a későbbiek során ezek a mesterek javarészt búcsújáró helyeken vagy azok közelében telepedtek le, tevékenységüket a

búcsúkra, a búcsúvásárookra alapozták és építették. Pl. Andocson négy, Bodajkon egy, Baján nyolc, Doroszlón kettő, Hajóson kettő, Lékán egy, Magyar-egregyen egy, Máriaradnán három, Selmecebányán kettő,⁹ de Veszprém megyében Veszprémen kívül Pápán, Várpalotán, Devecserben, Zircen, Nagyvázszyonban, Sümegen, Tapolcán egyaránt dolgoztak mézeskalácsos mesterek, akik az egyházmegye kegyhelyeit körzetekre osztva keresték fel rendszeresen a búcsúi alkalmakon. Ismertek a mézeskalácsosok a Felföldről, Egertől Kassáig, továbbá Erdély kisebb-nagyobb városából egyaránt. Elegendő csak a háromszéki Kézdivásárhelyt említenünk. Ezek a bábosok lakóhelyüktől akár 80–100 km-re is elmentek áruikkal a búcsúba és a vásárookra.

A mézeskalácsosokról eddigi adataink alapján tehát elmondható, hogy őket az árucere kapcsolatban előkelő hely illette meg. Elmaradhatatlanok voltak szakrális üzenetet hordozó portékájukkal mind a vásárokból, mind a búcsúból. Különösen figyelemre méltóak a decemberben tartott karácsonyi vásárok, ahol ők árusították a karácsonyfára feltehető mézeskalács figurákat. Ilyen karácsony előtti vásárt tartottak minden esztendőben december első harmadában pl. Somlővásárhelyen, ahol a mézesbábosok elsősorban mézeskalács szarvasokat árultak, amely figura nem hiányozhatott a Somló-környékének falvaiban a karácsonyfákról. Érdekes kérdéseket vet fel a jelenség annak tudatában, hogy a Somló környékén maradt fenn a regölésnek egyik leggazdagabb változata, amelynek központi figurája a csodaféle vagy csodafiú szarvas, ága-bogán a misegyertyákkal. Ismert, hogy a szarvas Krisztus jelkép, tehát feltételezhető, hogy a mézesbábban hasonló jelkép fogalmazódhatott meg, még akkor is, ha ezt elsősorban már nem a tudatosság, hanem csupán csak a hagyomány irányította.

A magyar nyelvterület búcsújárásának történetét vizsgálva a kegyhelyeken megjelenő árusok között legnagyobb számban a mézesbábosok fordultak elő. Ők voltak azok, akik mindig jelen voltak a templombúcsú helyszínein és akik a búcsúvásárokból, a búcsújáró helyek környékén a legnagyobb forgalmat bonyolították le a búcsúsok körében. Tőlük vásárolták meg a különféle gyertyákat, a búcsúfiaként ismert bábolvásót, a mézeskalács szenteket, valamint a viaszból készített szobrocskákat, amelyeket üvegbúra alatt tartottak a tiszta szobában és különösen megbecsült helyük volt a népi vallásosság tárgyai között, különösen a római katolikus német közösségekben. Így a mézesbábok nemcsak egyszerű csemegének számítottak a szent helyen, hanem az alapanyagának a népi áhítatgyakorlatban betöltött szerepénél fogva vallásos funkciójuk is volt. A kegyhelyekre elzárándokoló hívek számára többnyire elmaradhatatlan

ajándék volt az otthon maradtaknak a bábolvasó, amelyet a rózsafüzér szeméinek mintájára kör alakú mézes kalács darabokból fűztek össze, a végére apró szívet és keresztet téve. A Balaton-felvidéken annyira kedvelt ajándék volt, hogy a vegyes vallású falvakban a reformátusok közül is többen megkérték a katolikus szomszédokat, utcabelieket, hogy számukra vagy gyermekeik számára a kegyhelyről hozzanak báb olvasót. A legkedveltebb búcsús ajándékok közé tartozott. Ismerünk és múzeumi gyűjteményekben őrzünk olyan mézeskalács ütőfákat, amelyek a Szent Családot, az Istengyermeget karján tartó Istenanyát, a betlehemi istállót Jézus születésével, Szent Miklóst vagy a paradicsomi jelenetet ábrázolják. Ezek mézeskalács figurákként ugyancsak jelen voltak a búcsúkon a mézesbábosok sátraiban szinte valamennyi kegyhelyen.¹⁰ A Dél-dunántúliak kedves búcsúi ajándékai között szerepelt az a kegyhelyről (Máriagyüdről) származó bot, amelyre különböző, mézeskalácsból készült figurákat (kereszt, szív, baba) kötözték. Ezt a botot ajándékozták a közösség kántorának, előénekesének, búcsúvezetőjének, ezzel köszönve meg fáradozásukat.¹¹

A kegyhelyeken a másik keresett bábos készítmény a viaszgyertya volt. Közöttük kedveltnek számítottak a kegykép vagy a kegyszobor apró, színes képével ékesítettek. A viaszgyertyáknak egyébként többféle változatát készítették és árulták, hisz a kegyszobrokhoz, a templomokba ajándékozott, vagy hazavitt egyenes gyertyákon kívül gyertya tekerceket ugyancsak csináltak, amelyeket elsősorban a német anyanyelvű közösségek búcsús zarándokai kerestek és vettek meg. A búcsújáró helyek esti és éjszakai ájtatosságain ezeket a kezükre húzták és velük világitottak.¹² Ilyen gyertyákat azonban nemcsak a kegyhelyeken árusítottak, hanem Gyertyaszentelőkor a falusi templomok környékén is. A bakonyi Magyarpolányban a pápai mézeskalácsos vitte minden esztendőben ezen a napon, azaz február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén, a templom közelében felállított sátorba az asszonyoknak a sárga, a lányoknak a fehér gyertyatekerceket, amelyeket Wachssteckl-nek neveztek. A Balaton-felvidéki Vöröstón és Tótvázsonyban, továbbá Hidegkúton Wackstock-nak mondták ezeket a tekercsbe formált viaszgyertyákat, amelyeket a veszprémi, valamint a nagyvázsonyi bábosoktól szereztek be. A felnőtteknek 12 soros narancssárga, a gyermekeknek 4 soros fehér tekercest vettek. Pulán csak nők vásárolták a gyertya tekerceket, az asszonyok sárgát, a lányok fehérét, ugyancsak a nagyvázsonyi bábostól. Lókúton a zirci mézeskalácsos árulta a fonott gyertyatekercest. Ezeket az ünnepen a templomban megáldotta a pap, tehát szentelményekké váltak és gázszmisekor, Halottak napján a templomi szertartás alatt egy-egy darabkát

felhajtva belőlük, ezeket gyűjtötták meg, égették a mise idején, de ezt vitték ki Halottak napján a temetőbe is, egy-egy darabot letörve belőlük, majd az első harangszóig égetve, hogy a szenteltből az elhunytaknak is jusson. Éjféli misén és a feltámadási körmenetben ugyancsak meggyűjtötták ezeket a gyertyatekerceket, de nagybetegnél, haldokló mellett is. Utóbbi esetben addig égett csak, ameddig a pap jelen volt. Utána elfújták és füstje szállásának irányából a beteg sorsára következtettek. Mindenszentekkor, valamint Halottak napján, ha valaki nem tudott elmenni a templomba, akkor a gyertya tekercest otthon gyűjtotta meg és égette a mise ideje alatt.¹³

Jellegzetes búcsúfiaként tartjuk számon a viaszból készült koszorúkat, amelyeket a lányok vásároltak és ezek a búcsúi viseletük részévé lettek. Általános volt ez a szokás és talán a legismertebb a vasvári szentkúti búcsúban. Ezt a fehér viaszkoszorút a búcsú alkalmával a fejükön viselték és addig maradt ott, amíg haza nem tértek.¹⁴

A gyertyák és a mézesbábok mellett a mézeskalácsosok árulták a viaszból készített offereket is, vagyis a fogadalmi tárgyakat, amelyek szintén rendkívül kedveltek voltak a búcsúsok körében. A magyar nyelvterület kegyhelyeinek döntő többségében nagy tömegben árusították ezeket a különféle testrészeket ábrázoló viaszfigurákat (identifikációs fogadalmi tárgy), amelyeket szintén a mézesbábosok készítettek öntőformák segítségével. Ezek valójában fogadalmi vagy áldozati adományok voltak, amelyeket segítség kérésével vagy hálaadásképpen helyeztek el a kegykép vagy kegyszobor környezetében, esetleg a kegykép oltárára. Mindezek Európa más népeinél is ismertek, így német és olasz nyelvterületen egyaránt. Elképzelhető, hogy a szokás német eredetű és a barokk kori búcsújárás fellendülésével, a kegyhelyek létszámának megnövekedésével kapcsolatos, ámbar az antik civilizáció is használta a fém-ből készült fogadalmi tárgyakat, a kereszténységben pedig a 15. századtól léteznek jelentősnek mondható adatok.¹⁵ Barna Gábor kutatásaiból vált ismertté, hogy a Maria-Zellbe elzarándokoló magyar búcsúsok korán megismerkedtek ezekkel az áldozati szobrocskákkal, amely fogadalmi ajándékokat a helyszínen vásárolhatták meg a mézesbábosoktól.¹⁶ Ezek embereket, emberi testrészeket és állatokat jelenítettek meg. Ajándékozásuk többnyire kettős céllal történt: vagy a kegytemplomi Szűzanya közbenjárását kérték a beteg testrészt vagy személy, állat gyógyulásáért, vagy ennek ajándékozásával rótták le hálájukat a gyógyulásért. Máriagyüdrön az oltár megkerülése után helyezték el ezeket az offereket az oltárra. Sümegen mielőtt az oltár mögé tették, pénzt nyomtak beléjük. Több helyen ezeket a viasz tárgyakat a bábosok a búcsút követően visszavásárolták, majd

ismét eladták, mint pl. Andocson, Segesden, másutt pedig viaszgyertyát öntöttek belőlük, így Szeged Alsóvárosban és Máriapócon. Tudjuk, hogy a 20. század elején még készítettek ilyen viasztetemeteket a budakalászi, a szentendrei, az óbudai mézeskalácsosok, valamint a Sepsiben lakó Varga József mézesbábos is.¹⁷ Nagy számban hagytak viasz fogadalmi tárgyakat Csatkán, amelyek közül néhánynak még adományozója is ismertté vált, így a bodajki Riegl Erzsébet, akinek a lába fájt. Ezeket a viaszfigurákat vagy ahogyan mondták viasz testeket a búcsúban a várpalotai és a kisbéri bábosoktól vették, hiszen a veszprémi mézeskalácsosok csak ritkán mentek el Csatkáig. Egyébként is a bábosok, ahogy arra már utaltunk, körzetekre osztották a területet és ennek megfelelően keresték fel a kegyhelyeket. Jásdon is általában a várpalotai mézeskalácsos árult, míg Bodajkon a székesfehérváriak, a Veszprém melletti csatári búcsúban viszont a veszprémi mézesbábos. Az 1930-as években Vajkai Aurél még lefényképezhette Boór Lajos veszprémi mézeskalácsos fából faragott, viasz testrészek, jelképek készítésére szolgáló öntőformáit, amelyekkel fél testet, fejet, házat, állatokat, végtagokat és belső szerveket: gyomrot, szívet, a női szerveket béka formájában, továbbá szemet, fület, mellet formázott meg. (Valamennyiről egy-egy másolatot őriz a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye.) Elmondása szerint egy-egy személy 3–4 offert is vásárolt. Így ezek meglehetősen hamar elfogytak a búcsú alkalmával. A csatári búcsúban a két világháború közötti időben egy-egy alkalommal 300–400 offer is elfogyott, ami 15 kg viaszt jelentett. Itt a beteg emberek, a gyógyulni vágyók és gyógyulást remélők vettek offereket, a gyógyultak gyertyát vásároltak.¹⁸ A legvastagabb gyertyákat általában a cigány búcsúsok vették és ajándékozták a kegyhelynek Csatkán is, Sümegen is.

Csatkán az offereket az oltárra vagy az oltár elé tették, Csatáron pedig a kápolna előtti kereszt tövébe, Jásdon viszont hazavitték és a kereszt alá elásták.¹⁹ Egyébként leggyakoribbnak az a megoldás bizonyult, hogy a kegykép, kegyszobor környezetébe helyezték el ezeket a fogadalmi tárgyakat, amiről jó képet ad Jordánszky Elek munkája.²⁰ Könyvének több kegyképről készített metszetén jól láthatók ezek a kegykép, kegyszobor oltárának szomszédságában vagy éppen az oltáron elhelyezett fogadalmi ajándékok.

A viaszofferek készítése fa és fém öntőformák segítségével Európa más részein ugyancsak megtalálható, legfigyelemreméltóbb a német nyelvterület ebből a szempontból. Ausztriában különösen Maria-Zell 1882. évi jubileumát követően készültek rendkívül nagy mennyiségben, de ezt megelőzően, a lourdesi jelenés után (1858) ugyancsak megnövekedett irántuk

a kereslet. Svájcban az 1850-es években Einsiedelben és Küsnachban viasz öntőüzemek működtek, ahol húsz ember végezte egyszerre a munkát. A mesterek mézeskalácsosok, gyertyamártók és városi cukrászok voltak.²¹

A mézesbábosok, gyertyamártók szakrális tárgyalkotó tevékenységének harmadik területe a viasz szobrászat, amely rendkívül figyelemre méltó tevékenység volt. Bízást elmondható róla, hogy alkotásai a szakrális tudásnak, a hittani ismereteknek közvetítésében jelentős szerepet játszottak. A barokk kori viasz szobroknak a 17. században rendkívül szépen és aprólékosan megmunkált példányai születtek meg, amelyeknek alkotói igazi művészeknek számítottak. Alkotásaikból a Bayerisches Nationalmuseum Münchenben őriz több kompozíciót, amelyek a Szűzanyát, Szent Józsefet az Istengyermekekkel, Szent Bonaventúrát (1217/18–1274), a stigmákkal megjelenített Szent Ferencet grecco látomásával és a feszülettel, valamint Szent Antalt a gyermek Jézussal ábrázolják. Ezek a kompozíciók minden bizonnyal hatással voltak az egyszerűbb, későbbi megfogalmazásokra, sőt, némelyiknek előképül is szolgálhattak.²² Nem elképzelhetetlen, sőt, feltételezhető, hogy a viaszofferek és a viasz szobrok alapképe az a bárány néven ismert barokk kori (17. századi, 18. század eleji) szentelmény, amely rendkívül népszerűségnek örvendett. A pápa a húsvéti gyertya maradványából öntött, az Isten Bárányát (Agnus Dei) ábrázoló viasz érmet fehérvasárnap, azaz a húsvét utáni első vasárnap áldotta meg.²³ Az Agnus Dei ábrázolás egyébként az európai viasz szobrászatban is rendkívül népszerű volt. A svájci Theo Gantner kutatásaiból ismerjük, hogy ez az egyik leggyakoribb, érem formájú viasz szentelmény, jellemző mind a világi, mind a kolostor munkákra és mindkét területen egyaránt megtalálható volt.²⁴ Egyébként a legrégebbi viasz szobrászati alkotások a kolostorokból származnak, döntően a 17. századból. Virágkorukat a svájci kutató az 1720–1740 közötti esztendőkre teszi. A szenteket vagy a szentek ereklyéit, továbbá attributumait ábrázoló viasz szobrokat ugyancsak öntőformában készítették, majd színes papírdrapériával, szövetdarabakkal, művirágokkal vették körül, sőt, némelyiket bélelt, falra akasztható dobozokban helyezték el. Általában a látványos megjelenítésre törekedtek.²⁵ A megnövekedett igény kielégítésére a barokk korban és a 19. század első felében, a kegyhelyek létszámának nagymértékű gyarapodásával világi alkotók kezébe került át ez a tevékenység, akik döntően mézesbábos mesterek voltak. Közülük többen jelentős hírnévre tettek szert, mint pl. Rapperswillben a Haiberger família, akiket a viasz portrék, viasz szobrok nagymestereként tartanak számon.²⁶ Magyar nyelvterületen különösen hírneves

mézeskalácsos és viasz szobor készítő volt a selmecbányai Velics György, akinek szobrai között kegy-szobor másolatokat is megtalálunk, többek között ő készítette el az Andocsi Szűzanya szobrát, amit a dunántúli búcsújáró helyeken árusítottak, sőt ebből maradt is fenn egy-egy példány, amit a pécsi Janus Pannonius Múzeumban őriznek.²⁷ A Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye számára vásároltam meg három viasz szobrot is a közel-múltban. Az egyik a Lourdesi Mária szobra, a jelenés pillanatát ábrázoló viasz kompozíció a Szeplőtelen Fogantatással, azaz az olvasós Lourdesi Szűzanyával és Szent Bernadettel, a másik egy Jézus Szíve szobor, a harmadik pedig a Zelli Szűzanya viaszból készült szobra. Alkalmam nyílt megvásárolni egy Egek Királynéja és egy Alexandriai Szent Katalin szobrot is. Valamennyi német közösségekből való, amely, továbbá a német nyelvterületről származó rokon adatok arra engednek következtetni, hogy jelen esetben minden bizonnyal német vagy osztrák mézesbábosok készítményeivel állunk szemben. Sajnos, az eladók és ajándékozók már alig tudtak róluk valamit, ők is örökölték elődeiktől, csupán annyit jegyeztek meg, hogy búcsújáró helyen vásárolták őket. Valószínű, hogy esetünkben Maria Zell lehet a központ.²⁸

A viasz képek előállításának később, a 19. században Svájcban kívül központjai alakultak ki még Bécsben, Münchenben és Párizsban is. Ezek a viaszképek ugyanis nagyon jól eladhatók voltak. Talán nem haszontalan megjegyezni, hogy az 1857. évi berni ipari kiállításon szintén szerepeltek viasz képek, viasz szobrok, majd 1883-ban Zürichben, az Országos Kiállításán ugyancsak megjelentek. Ez volt a viasz szobrászat virágkora. Ezek az alkotások azonban már nemcsak vallásos, hanem világi témákat is nagy számban megfogalmaztak.²⁹

Feltétlenül említést érdemelnek azok a sajátos viasz képek, amelyeknek készítése a női kolostorokban terjedt el. Ezeket az alkotók családtagjaiknak, rokonaiknak adományozták. Ezek az alkotások a kolostori cellák belsejét mutatták meg, ahol az apáca portréja mellett a cella belsejében elhelyezett bútorok, tárgyak is láthatókká lettek. Ilyeneket ismerünk 1840-ből Stansból és Eschenbachból, 1900-ból Einsiedelnből, 1855-ből pedig Sarnenből, amely kompozíció érdekessége, hogy a laikus Maria Rosa, a kórustag Maria Lutgarda és Maria Benedicta bencés apácákat, valamint Maria Josepha Barbara kapucinus nővért jeleníti meg. Figyelemre méltó e speciális viasz munkák esetében a rendi ruhák precíz ábrázolása.³⁰ Ezek között a kolostorokban készült viasz képek között művészi igénnyel megalkotottak is megtalálhatók. Ilyenek az 1700-ból való velencei munka Jézus születésének képével, a szintén 1700-ban készült dél-

német Szent Jeromos, az 1760-ból való Szent Apollónia († 249-ben Alexandriában, vértanú szent, a fogfájósok és fogorvosok patrónája, fogóval, benne foggal ábrázolják), az 1780-as francia Keresztelő Szent János, továbbá az 1800-ban Ausztriában készült Szent Ferenc szobra, amelynek külön érdekessége, hogy kezében egy Maria-zelli kegyérmet fog, az 1860-ból való dél-német Angyal Údvözlét vagy 1840-ből az ugyancsak dél-német Krisztus születése, valamint az 1870-es svájci Szent Benedek képei. Ezeket az alkotásokat igényesen kiszínezték, valóságos életképeket hozva létre. Szinte kivétel nélkül kolostori munkák ezek, amelyek részben férfi kolostorokban, többségben azonban női szerzetesrendek tagjai által készítették.³¹ A 19. században Latin-Amerikában szintén megformáltak viasz szobrokat. Kolumbiából, Mexikóból egy svájci kereskedő révén az 1830-as években Svájcba is került belőlük.³²

A mézesbábosok által készített viasz szobrok döntő többsége 1870–1920 között készült, fa öntőformák segítségével, java részben Voralbergben és Csehországban, amely készítményeket azután a kegyhelyeken árultak. Ezek, bár tömegáruk voltak, de változatosaknak mondhatók. Többnyire a kolostormunkákat igyekeztek másolni. Fa talpra helyezték el ezeket a szobrocskákat, amelyeknek nagysága 8–40 cm között mozgott. Egyik leggyakoribb ábrázolás a gyermek Jézus megjelenítése és ennek az alapképek ikonográfiai variánsai. Ilyenek a kereszten ülő vagy fekvő Istengyermek, akit a korszak meditatív vallásos irodalma úgy jelenített meg, hogy állandóan maga előtt látta szenvedésének eszközeit, jelezve, hogy a Megváltás nagy művét már gyermekkorában vállalta és annak tudatában volt. A megjelenítés előképei között Guido Reni 17. századi munkája, majd több 18. századi megfogalmazás (Wirix, Jacobus de Man, Joseph Enderle, stb.) is szerepel, amelyek nyomán készültek a ponyvanyomtatványok és a népi áhitat szentképei.³³ Nyilvánvalóan utóbbiak szolgálhattak alapul a viasz szobroknak is. Gyakori volt a Prágai Kisjézus szobra, amelynek előképe a prágai karmelita kolostornak Lobkowitz Polixéna által 1628-ban adományozott spanyol eredetű, csodatévő, öltöztetős, koronás, áldást osztó gyermek Jézus szobra volt, amely őt a világmindenség gyermeki Uraként ábrázolja és amely aztán az osztrák és a cseh barokk kultikus jelképe lett. Kultuszának fénykora a 18. század. Megjelenítették a Lorettoi Istengyermeket, a Salzburgi Jézuskát, amely a Filzmossi kegytemplomnak uralkodói jelvényekkel és virágkosárral ábrázolt gyermek Jézus szobra, aminek kultusza és tisztelete Salzburg révén terjedt el. Gyakori volt a Jó Pásztor megfogalmazás, de ereklyetartó formában elkészítették Nepomuki Szent János nyelvét is. A szent 1350-ben

Pomukban született és Prágában halt vértanúhalált a gyónási titok megőrzéséért 1393-ban. Így lett a vízen járók és a hallgatás szentje, a jó hírnév védelmezője, akinek jelmondata: „Boldog, aki a nyelvével nem vétkezik.“ (Ünnepe május 16)³⁴ Kedvelt megfogalmazás volt Szent Anna, amelynek egy művészien megalkotott változatát a bécsi orsolyitáknál készítették 1700-ban. Szent Anna személyéhez kötődik a Szent Atyafiság kultusza, ő az anyák, a családok, a dolgos asszonyi kezek patrónája. (Ünnepe július 26.) A Maria-Zellel szoros kapcsolatban lévő Annaberg kegyhelye különösen fontos szerepet játszott a népi kegyességben. Szent Annának itt őrzött kézereklyéjét az anyaság méltóságának jelképeként tisztelték. Az 1217-ből való kegytemplomban lévő kegyszobor a Mettertiát (Jézus, Szűz Mária, Szent Anna) ábrázolja, amit 1440-ben a magyar származású Kassai Jakab faragott. A kegyhelyről Szent Anna kezét ábrázoló színes képeket vittek magukkal a búcsúsok, amelyen Szent Annához és kezéhez szóló imádság volt olvasható.³⁵ Ezek az ábrázolások minden bizonnyal hatással voltak a viasz szobrokra is. Mindezeket túl még további, egyéb szent ábrázolások is megtalálhatók a mézesbábosok viasz szobrai között, így gyakori Szent Konrád püspök (900–975 november 26), Pádúai Szent Antal (1195 Lisszabon–1231 június 13 Arcella-Padova), Szent Gebhard bencés szerzetes, püspök (949–995 augusztus 27), Szent Ágota vértanú († 250 k. február 5 Catania), Szent Anna a gyermek Szűz Máriával, Avilai (Nagy) Szent Teréz egyháztanító, rendmegújító (1515 Avila–1582 október 15. Alba de Tormes), az alvó Istengyermek egy angyallal. Rendkívül kedvelt volt a Prágai Kísjézus, de megtalálható még közöttük Jézus születése, a feszület, tövében a Szűzanyával és János apostollal, Szent József († 30 előtt Názáret, március 19), Gábiel arkangyal, Szent Mihály arkangyal, a lelkek megmértetője, a mennyei seregek fejedelme (ünnepe szeptember 29), továbbá a kígyón taposó Immaculata, a Szeplőtelenül Fogan-

tatott Szűzanya (ünnepe december 8), az égbe emeltetett Mária megkoronázása, aki az „egék királyné asszonya“ (Nagyboldogasszony augusztus 15), az Angyali Üdvözlés pillanata (Gyümölcsoltó Boldogasszony március 25), a feltámadt, diadalmas Krisztus a győzelem zászlójával, valamint a legnépszerűbb kegyhelyek kegyszobrainak másolatai: így a passauai, ill. bécsi Maria Hilf szobra, Maria Zell, Maria Einsiedeln, Lourdes, Rankweil Szűzanyát ábrázoló kegyszobrainak kicsinyített másai. Ezeket a viasz szobrocskákat búra alá helyezték el. Mögéjük gyakran drapériákat tettek és ruhájukat kiszínezték. Ezek a kellékek valójában festett viaszlemezek. Előfordult, hogy a megjelenített személyeknek a szemét üvegből készítették el és ezt helyezték a viaszba.³⁶ Gyakori volt még a viasz medaillon az Agnus Dei domború képével, valamint azok a viasz érmék, amelyeknek mindkét oldalára egy-egy domború képet helyeztek virágok közé foglalva. Így került az érem egyik oldalára a Szűzanya, míg a másikra Szent József, vagy az egyik oldalra az Agnus Dei, a másikra a ciszterci rendalapító Clervauxi Szent Bernát, máskor pedig Paduai Szent Antal.³⁷

A mézesbábosoknak a 20. század közepére a szakrális üzenetet közvetítő termékei eltűntek. A viasz-offereket, amelyek iránt az I. világháborút követően egyre jobban elkopott, majd megszűnt a búcsújárók részéről a kereslet, kivéve Máriapócs kegyhelyet, kiszorította a gyertya. Ez lett a sorsa a viasz szobroknak is, amelyeknek helyét nem az alkotók tehetőségéről és ízléséről áruklódó fa szobrok, hanem a tömegárúként elterjedt gipsz szobrok foglalták el. Ezek egyszerű eljárással, meglehetősen elnagyolt formába öntve készültek, majd kiszínezték őket. De a kegytárgy kereskedelemben a kisméretű porcelán szobrocskák ugyancsak megjelentek, sőt, a műanyagból készítették is, amelyek szintén megvásárolhatók máig a kegyhelyeken. A mézesbábosok tevékenysége pedig döntően a világi témák keretei közé szorult vissza.

Jegyzetek:

- 1 V. ö. Néprajzi Lexikon 3. Bp. 1980. 551–552. Szabadfalvi József szócikke.
- 2 H. Kerecsényi Edit: A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykanizsa környékén. Néprajzi Közlemények 1969.
- 3 V. ö. Néprajzi Lexikon 3. Bp. 1980. 588. Kisbán Eszter és Pócs Éva szócikkének erre vonatkozó utalása.
- 4 Szabadfalvi József kutatásai és szócikke a Néprajzi Lexikon 3. kötetében, Bp. 1980. 551–552.
- 5 V. ö. Dávid Katalin: A teremtett világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve. Bp. 2002. 161–162.
- 6 Dávid K. i. m. 159–160., Jutta Seibert: A keresztény művészet lexikona Bp. 1986. 109 és 225.
- 7 Verbényi István–Arató Miklós: Liturgikus lexikon Bp. 1988. 207. szerint a paraliturgia a nép áhítatgyakorlatát jelenti, ami nem része a hivatalos liturgiának, de összhangban van az egyházi törvényekkel, előírásokkal és alkalmazkodik a liturgikus időhöz.
V. ö. Bálint Sándor–Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp. 1994. 270–271.
A szentelmények különféle áldások, az egyház imái által szellemi erővel ellátott személyek és tárgyak. In: Reindl Román: A kath. anyaszentegyház szentelményei. Bp. 1896. 7–8.
- 8 V. ö. Szulovszky János szerk. A magyar kézműves ipar története. Bp. 2005. 219.
- 9 Bálint S. – Barna G. i. m. 273.
- 10 V. ö. Lengyel Ágnes–Limbacher Gábor: Népi valláosság a Palócföldön. Balassagyarmat, 1997. 159.
- 11 Bálint S. – Barna G. i. m. 279.
- 12 Bálint S. – Barna G. i. m. 271.
- 13 S. Lackovits Emőke: Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és a Balaton-felvidéki falvakban. Veszprém, 2000. 96.
- 14 Bálint S. – Barna G. i. m. 280.
- 15 Varga Zsuzsa kutatásai utalnak rá. Összefoglalása Néprajzi Lexikon 2. Bp. 1979. Varga Zsuzsa és Manga János szócikke. 169–172.
- 16 U. ott 232.
- 17 U. ott 233–236.
- 18 Vajkai Aurél: A csatkaí búcsú. Ethnographia 1940. 20–22.
- 19 U. ott 22.
- 20 Jordánszky Elek: Magyar országban, s' az ahoz tartozó részekben lévő Bóldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása. Posenban, 1836.
- 21 Theo Gantner: Geformtes Wachs Basel, 1980/81. 6–7.
- 22 Barocke Wachs bildwerke. Katalog. Bayerisches Nationalmuseum München. 2006. 38–57.
- 23 V. ö. Bálint S. – Barna G. i. m. 233.
- 24 Theo Gantner i. m. 57–59.
- 25 Theo Gantner i. m. 7.; 17–18.; 21.
- 26 Theo Gantner i. m. 7.
- 27 Bálint S. – Barna G. i. m. 271 és 274.
- 28 V. ö. Szacsuvay Éva: A mariazelli kegyeszobor másolatai és ábrázolásai a népi kegyességben. In: Mariazelli és Magyarország szerk. Farbak P. – Serfőző Sz. Bp. 2004. 424–426. és 434–439., továbbá: Prékopa Ágnes: Maria-zelli búcsús emléktárgyak. U. ott 503/XII–5.
- 29 Theo Gantner i. m. 7.
- 30 Theo Gantner i. m. 7–8, továbbá 22. és 24.
- 31 Theo Gantner i. m. 7. és 32–35.; 43–48.
- 32 Theo Gantner i. m. 7. és 50–52.
- 33 S. Lackovits Emőke: Krisztus ábrázolások a Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében I. A szenvedő Krisztus megjelenítése. In: VMMK 2004. 138.
- 34 Martyrologium Romanum Róma, 1922. 321–416.; Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I.–II. Bp. 1977. Az egyes szentekre vonatkozó adatai.
- 35 V. ö. Limbacher Gábor: „Kegyelmekkel tündöklő boldog Anya” Szent Anna tisztelete. Palóc Búcsú. Balassagyarmat, 2005. 27–53.
- 36 Theo Gantner i. m. 32–35. A szentekre vonatkozó adatokhoz: Otto Wimmer: Kennzeichen und Attribute der Heiligen. Innsbruck-Wien, 2000.
- 37 U. ott. 63–64.
- 38 Itt mondok köszönetet férjemnek, dr. Sonnevend Imrének a német szakirodalom magyarra fordításában nyújtott önzetlen segítségért, továbbá valamennyi kedves adatszolgáltatómnak mindenkor szíves emlékezéséért!

